

Kecskemét neve „rebellis” név, ellenáll a megfajtési kísérleteknek – vallja PAIS DEZSŐ, BÁTKY ZSIGMOND-dal vitázva (MNY. 25: 80). E vita során Pais ad egy szerinte lehetséges etimológiát (NéNy. 2: 24–40), de azon kívül, amelyet legvalószínűbbnek tart (ezt elfogadja a FNESz. is), Pais még további, esetleg számításba veendő etimológiai utakat is megjelöl. Mit jelent ez a magatartás? Azt, hogy Pais azt vallja: nincsenek véglegesen lezárt ügyek, végérvényesen kihirdetett, és kritika nélkül elfogadandó tételek. Csak tények vannak és ezek jobb vagy rosszabb magyarázatai. Egy ilyen felfogásban természetszerűen felértékelődik a kritika szerepe. A kritikáé, amely még akkor is jogosult, ha történetesen csak „rombol”, vagyis, ha a negatívumok felsorakoztatásával egyes régebbi etimológiák gyengébb pontjaira ráutalva felszabadítja a kutatók kísérletező kedvét. Persze az is elképzelhető, hogy egy meglévő etimológia kritikai alapú megvizsgálása hoz felszínre az eddigi etimológiát megerősítő adatokat vagy következtetéseket. MELICH JÁNOS egyszer nem csekély malíciával úgy nyilatkozik, hogy ASBÓTH OSZKÁR tudósi életművének nagy részét az ő (ti. Melich) állításainak kritikája teszi ki (MNY. 9: 468). Ám, ha egymás mellé állítjuk Melichnek és Kniezsának a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írt monográfiáját, nyilvánvalóvá válik az asbóthi kritika szükségessége.

A következőkben egy helynév: *Halesz* etimológiájának körbejárásával próbálom meg igazolni a fentiekben elmondottak érvényességét. Ha helyneveket etimologizálunk, különbséget kell tennünk az ún. szónevek és az ún. jelnevek között. A szónevek etimológiája könnyen átlátható, mivel a név közzszo(i) eleme(i) könnyen azonosítható(k). A jelnevek esetében ez az átláthatóság nem vagy csak nehezen valósul meg (vö. J. SOLTÉSZ, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 31–2). Egy magyar név – amint erre már jó régen Gombocz és Melich rámutattak (MELICH JÁNOS, Keresztneveinkről. Bp., 1914. és GOMBOCZ ZOLTÁN, Árpád-kori török személynéveink. Bp., 1915.) – vagy magyar közzsóból, vagy magyar vagy idegen tulajdonnévből származhat. Visszatérve az idézett példához, a *Halesz* esetében is kísért, hogy szónévként magyarázzuk: „Ha lesz termés, lesz dézsma”. E mondat első két szavából eredne a név maga. Így magyarázza a nevet SZILY KÁLMÁN (MNY. 3: 475) a földéaki (nép)hagyomány alapján, s lényegében ezt fogadja el INCZEFI GÉZA (MNY. 60: 85, és Földrajzi nevek névtani vizsgálata. Bp., 1970. 174), és a FNESz. is. Felmerülhet azonban néhány ellenvetés ezzel a magyarázattal kapcsolatban. Az első inkább csak gyanakvás: túlságosan is népetimológia-szerű ez a magyarázat, olyan, mint a *Mulatóhegy*, a *Bánom* vagy a *Cérnahát*. A második ellenvetés az lehetne, hogy ez a magyarázat egy olyan szóösszetétel eredményeként létrejött nevet ad, mely szóösszetétel létrejöttének jellegéből adódóan (ún. szervetlen szóösszetétel) a

köznyelvben igen ritka. Ha viszont ritkasága ellenére létrejöhet (mert létrejöhet) akkor miért csak az Alföld egy eléggé körülhatárolható részén jött létre? Miért nincs a Dunántúlon egyetlen *Halesz* sem? Nem függhet ez össze valamely, csak az Alföldön használatos termelési móddal, esetleg jellemző növényzettel? Továbbá: ha a szóban a létige egyes szám harmadik személyű alakja áll, akkor ennek a dél-alföldi vidékeken nem *lősz*-nek kellene lennie? És hogyan ítéljük meg végezetül Geszner Mihály 1849-ben Rákóczy Jánoshoz írott levelének következő sorait: „...járja a tőled megvett *halesz* veres, melyet [a katonák] hatalmasan üritgetik, meg akarván az epemirigytől szabadulni” (A forradalom és szabadságharc levelestára IV. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. WALDAPFEL ESZTER. Gondolat, Bp., 1965. 211). Az idézett szövegből valamiféle borfajtára gondolhatnánk, s ebből pedig ennek eredetképpen ismét valamely jellemző növényzetre gyanakodhatunk.

Ezen meggondolások indítottak arra, hogy megpróbáljam tüzetesebben körüljárni a *Halesz* problémakörét. Ha végignézzük az említett helynév előfordulásait, a következőket találjuk (adattáramat részben az említett irodalom, részben a FÖMI keretében végzett több éves adategyeztetés alapján térképekről és helybéli adatközlőktől gyűjtöttem): 1. *Halesztanya* és *Halesz-dűlő* (Jászfelsőszentgyörgy): a község 1853-as térképén *Ha lesz*, a mellékelt részletező lista alapján a terület nagy része Weingarten. Ugyanitt az 1876-os változási jegyzék szerint *Halesz szőlő*, és az egész terület szőlő. 2. *Halesz* és *Halesz szőlő* (Kunszentmárton). 3. *Halesz* (Tiszaföldvár). 4. *Halesz* (Kiskunmajsa). 5. *Halesz* (Kiskunfélegyháza): itt az 1853-as térképi *Halesz* Weingarten megjelölést kap. 6. *Halesz, Haleszi határrész* (Soltvadkert): az 1852-es térkép szerint *Haleszi* (és a 639 holdból 380 hold szőlő), PESTY FRIGYES-nél *Halesz szőlő dűlő* (PESTY FRIGYES kéziratos helynévtárából. Pest – Pilis – Solt vármegye és kiegészítések. Közreadja BOGNÁR ANDRÁS. Szentendre, 1984. 468). 7. *Halesz* (Újkígyós). 8. *Halesz* (Tiszakécske). 9. *Halesz* (Galvács). 10. *Halesziszőlők, Halesz szőlő* (Csongrád). 11. *Halesz-dűlő* (Kiszombor). 12. *Halesz* (Üllés). 13. *Halesz* (Szegvár). 14. *Halesz* (Nagykörös): az 1854-es térkép a mai Nyársapát területén jelzi, az 1915-ös térkép pedig *Haleszi szőlők* néven adja. 15. *Halesz* (Pilis): 1854-ben *Haleszi-dűlő*-ként szerepel, Pesty Frigyesnél pedig így: „*halesz-szőlők*” (PESTY i. m. 282). 16. *Halesz* (Tápiószele): az 1854-es térképen az egész terület jellemzőjeként a Weingarten szó áll. PESTY-nél *Halesz szőlő hegy* szerepel (i. m. 399). 17. (Tatárszentgyörgy): az 1938-as kataszteri térkép *Halesz hegy*-et jelöl, és ugyanott ez is áll: Szőlő. 18. (Albertirsa): *Halesz-szi szőlők* (PESTY i. m. 28). 19. (Újszász): 1992-es saját gyűjtés alapján abonyi adatközlők szerint Újszászon van *Halesz* nevű szőlős, gyümölcsös terület. 20. (Kecskemét): *Halesz* (MNY. 3: 475). 21. (Szelevény): *Halesz* (MNY. 3: 475), *Halesz-szőlő* (ÉGETŐ MELINDA, Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a múlt század közepéig. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1986. 175). Ez a terület feltehetően azonos a

kunszentmártoni *Halesz*-szel. 22. (Bordány): *Halesz*, a szegedi határban Bordánytól délnyugatra egy homokos szőlő neve (INCZEFI: MNy. 60: 85). 23. (Baks): *Halesz*, egy szőlő neve (INCZEFI: MNy. 60: 85). 24. (Óföldrak): 1827-ben *Haleszi Káposzta Földek* (INCZEFI: MNy. 60: 85, Sz. K.: MNy. 3: 475).

Ebből a korántsem teljes adatolásból a következők derülnek ki: 1. A helynév egy kivételtől (Galvács) eltekintve csak az Alföldön, annak is főként a homokos területein található. 2. A kideríthető esetek nagy többségében szőlőterület megnevezésére szolgál(t). 3. Nincsenek történeti adatai, legkorábbi általam ismert említései a 18. század végéről származnak.

Visszatérve az etimológia magyarázatához: csábító lenne arra gondolni, hogy ezek az egykori szőlőterületek valamely homokos talajon otthonos szőlőfajta nevével hozassanak kapcsolatba. Egy ilyen javaslatot analógiák hosszú sorával támogathatnánk meg. Ám sem magyar közszót, sem bármiféle idegen eredetű tulajdonnevet nem találtam, amely egy ilyen javaslatnak megfelelő lehetne. Vissza kell tehát térnünk a FNEsz. által is elfogadott magyarázathoz, s megnézni, hogy a fentiekben vázolt ellenvetések ellenére, mi szólhat mégis mellette. Ha a hangtani ellenvetést nézzük (vagyis, hogy ezeken a területeken *ha lősz*-t várhatnánk), az nem áthidalhatatlan: a feltüntetett helységek közül ugyanis hat (Kiskunmajsa, Soltvadkert, Újkígyós, Tiszakécske, Szegvár, Nagykőrös) Nyelvatlasz-kutatópont volt. A Nyelvatlaszban szerepel a *leszek* (788. térképlap) és a *tesz* (814. térképlap). A két szó csak Újkígyóson és Nagykőrösön *ő-ző*, a másik négy helyen az *é-ző* változat él. Úgy gondolom, ezeknek a szőlőterületeknek a kialakulását és az elnevezésük folyamatát ÉGETŐ már idézett értekezéséből érthetjük meg leginkább: az alföldi szőlőket mindig a lehető legjobb talajokra igyekeztek telepíteni. Bár az Alföldön összefüggő homoktakarót találunk, ennek minősége azonban nem egyforma. A 18. század végéig még rendelkezésre állt új szőlő telepítésére az ún. lepelhomok. Ezt az jellemzi, hogy a homoktakaró alatt mindenütt megtalálható a vízben és tápanyagokban gazdag altalaj. Mikor ezek a lepelhomok borította talajok elfogytak, kényszerűségből olyan helyeken is telepítettek szőlőt, amely legeltetésen kívül másra nem igen lett volna alkalmas. Így jött létre az 1797-es parcellázás után a szelevényi pusztán a *Halesz-szőlő* – állítja Égető Melinda (i. m. 169 és 175). És hogyan magyarázhatnánk a „*halesz veres*”-t? Úgy vélem, ebben az esetben egy további fejlődéssel állunk szemben: az egykori szervesetlen szóösszetételből származott tulajdonnév köznevesült, a silány értékű területek neve az itt termelt silány értékű bor nevévé válhatott. Ami pedig a név népetimológiára emlékeztető voltát, illetőleg a szervesetlen szóösszetétel ritkaságát illeti, nos ezzel szemben is hozható ellenérv. Igaz ugyan, hogy ez a szóösszetétel a nyelvben eléggé ritka, ám pont a tulajdonnevek körében nem különösebben az. E szóösszetétel általánosan idézett példái (*hiszekegy*, *miatyánk*, *egyszeregy*) lényegében mint címek is felfoghatók, tehát tulajdonnév-szerűek. De

a *Mitvisz* kutya, *Többsincs* királyfi és társaik arra utalnak, hogy ez a típus a tulajdonnevek egy részének körében jelen van. Nem társtalan tehát a *Halesz* sem.

Futottunk egy kört. Végeredménye: a népetimológiára emlékeztető, ritka szóösszetételből keletkezett kérdéses név történeti igazolást nyert, etimológiája különlegessége ellenére is meggyőző. S hogy érdemes volt-e megfutnunk ezt a kört, döntse el ki-ki belátása szerint.

HEGEDÜS ATTILA

Keresztneveink történeti és leíró vizsgálata

Joggal panaszkodott BÍRÓ ÁGNES a NÉ 15. számában (65–6) a gépi statisztika pontatlanságára. S ehhez még hozzátehetjük, hogy a névkutató igen nehezen tud hozzáférni az adatokhoz. Enyhe túlzással azt is lehetne mondani, hogy szerencse is kell hozzá. Én most ezt a szerencsét használtam ki. A Kiskegyed című hetilap nyilván reklámfogásból, egy névtanilag érdekes vállalkozásba fogott: az 1992. április 1. és 1993. március 31. között született kislányok adatait kérta. Ez annyit jelent, hogy a leánykák vezeték-, illetve keresztnevein kívül megadták a születés dátumát is. Mivel a tény nem volt állampolgársághoz kötve, a Magyar Köztársaság területén született kislányok neve került a listára. A menekültáradat, főként a volt jugoszláv területekről, megemelte az idegen vagy idegenszerű nevek számát. Egy év alatt az újság 15159 leány adatait közölte – 486 utónévvel. Ez valamivel több a megszokottnál, de figyelembe kell venni, hogy a névadási szokások némiképpen változtak. Ennek oka a tömegtájékoztató. Bár egyáltalán nem érthető, hogy miért az *Alexandra* és a *Nikolett* áll az élen. A női nevekben az idegenszerűség figyelhető meg. Az első 31 név (egy százalék felett) között alig van magyar név (*Réka*, *Panni*). Természetes, hogy ilyen nagy adathalmazban több dolog is feltűnik. Többek között az is, hogy a helyesírás kezd az idegen név felé mozdulni. Így pl. van *Jessicá*-nk – *Dzsesszikánk*; *Zsuzsannánk* – *Susan*-unk – *Susann*-unk. A tévéfilmekből hirtelen átvett nevek magyarosodása nehezen történik. Azt is megfigyelhetjük, hogy egyre több az egyéni nevek száma. Az első 31 név van egy százalék felett. Ha viszont azt nézzük, hogy a neveknek csaknem a fele egy-két névviselőt takar, az annyit is jelent, hogy bár a gyakori nevek kicserélődtek, de az elkülönülés – legalábbis a női neveket tekintve – továbbra is folytatódik. A Bíró Ágnes által is említett becézett formák anyakönyvezése gyakoribbá vált.